

Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка

Затверджую

_____ проф. Кравченко П.А.

" ____ " _____ 2011р.

Протокол № _____

Робочий план з курсу

Релігієзнавство

для спеціальності Ж-21

курс II

факультет філології та журналістики

Прізвище та ініціали лектора — Слободянюк Д.І.

вчений ступінь та звання лектора — старший викладач

Прізвище та ініціали, вчений ступінь та звання викладача, який веде
семінарські заняття — Слободянюк Д.І., старший викладач

Перезатверджено на засіданні кафедри _____

Загальна кількість годин — 36.

лекції - 14 години;

семінари - 6 годин;

індивідуальна робота - 4 годин;

самостійна робота – 12 годин;

Форма контролю — залік.

Тематичний план дисципліни

№ п/п	Тема	Аудиторна робота		Позакласна робота	
		Лекційні заняття	Семінарські заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
1.	Предмет, структура і завдання курсу "Релігієзнавство"	2		2	4
2.	Релігія як суспільне явище і складова частина духовної культури	2		2	
3.	Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні	2		2	
4	Родоплемінні культи і ранні національні релігії	2		2	
5.	Пізні національні, світові і нетрадиційні релігії	2	6		
6.	Історія і сучасний стан релігії в Україні	2		2	
7.	Історичні форми критичного аналізу релігії	2		2	
	Загалом	14	6	12	4

Розподіл балів, що присвоюються студентам

№ п/п	Тема	Аудиторна робота		Позакласна робота	
		Лекційні заняття	Семінарські заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
1.	Предмет, структура і завдання курсу "Релігієзнавство"				10
2.	Релігія як суспільне явище і складова частина духовної культури				
3.	Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні				
4.	Родоплемінні культури і ранні національні релігії				
5.	Пізні національні, світові і нетрадиційні релігії		30		
6.	Історія і сучасний стан релігії в Україні			10	
7.	Історичні форми критичного аналізу релігії			10	
	Модульна контрольна робота	40			
	Загалом				
	Усього				
	МКР				

Пояснювальна записка

Релігія є складним соціально-духовним творенням, феноменом культурно-історичного розвитку людства. Від найдавніших часів до сьогодення вона існує як форма суспільної свідомості, певний вид духовно-практичного освоєння світу, раціонального та ірраціонального мислення і пізнання людського буття. Як продукт соціальних відносин релігія існує разом із суспільством,

відтворюється під впливом соціальних умов життя, труднощів пізнавального процесу, певного емоційно-психічного стану людини, як особлива структурно-організована система діяльності людей. Релігія за певних історичних умов виконувала роль провідного чинника інтеграції та стабілізації збереження і зміцнення існуючих соціальних систем консолідації та централізації державно-політичних режимів формування етноконфесійних спільностей людей, етногенезу та національно-визвольної боротьби народів, спілкування і взаєморозуміння людей. Водночас релігія у ряді історичних подій була суттєвою детермінантою соціального протесту, дестабілізації та дезінтеграції суспільства, колоніального поневолення народів, економічно-політичного гноблення мас.

Як особлива складова системи духовної діяльності людей, релігія відіграла важливу культурно-історичну роль, була певним засобом відродження національно-духовних цінностей народу, культурно-освітнього розвитку, захисту національної мови, упорядкування та збереження народних традицій і звичаїв, відчуття духовної єдності, етносу та людського роду взагалі; значущості загальнолюдських моральних норм і цінностей, певного способу духовного життя людей. Разом з тим, в історичній ретроспективі, релігія була також виразником духовної обмеженості, перепорою культурно-історичного процесу та поширення освіти серед народу, засобом духовного поневолення, сіяла міжконфесійні суперечки між людьми. Отже релігія явище

суперечливе, багатопланове та багатозначне. Збагнути всю складність релігійного феномену допомагає релігієзнавча наука.

Викладання курсу має на меті ознайомити студентів з основними релігієзнавчими поняттями, теоретичними проблемами релігієзнавства, з історією релігії, як загальної, так і на теренах України, з'ясувати тісний зв'язок релігійного феномену з іншими духовними факторами суспільного розвитку.

Особлива увага приділяється у програмі виясненню нормативно-правових засад регулювання державно-церковних відносин, суспільно-політичній діяльності релігійних організацій, свободи вибору віросповідань. режиму

міжконфесійних та міжцерковних стосунків як у в міжнародному плані, так і в Україні.

Програма передбачає не тільки лекції та семінарські заняття, але й самостійну роботу студентів, що дає можливість більш глибоко осягнути зазначені проблеми релігієзнавчої науки.

Програма лекційного курсу

Лекція 1. Предмет, структура, методологія, цілі та завдання курсу «Релігієзнавство».

Предмет та об'єкт курсу «релігієзнавства». Поняття «релігія» і «релігієзнавство» їх зв'язок та відмінність. Типи релігієзнавства : а) богослов'я; б) світське ; їх спільність та відмінність.

Структура курсу «релігієзнавство» : а) теорія релігії; б) теорія та історія вільнодумства або атеїзму; в) релігія, вільнодумство і сучасність.

Методологічні принципи релігієзнавства: а) принцип об'єктивності; б)культурологічний принцип; в) антропологічний принцип; г) принцип толерантності та терпимості; д) принцип правового забезпечення свободи совісті.

Цілі, завдання та практичне значення «релігієзнавства» для студентів педагогічних вузів. Призначення релігієзнавства та його дидактичне, виховне та освітнє значення для майбутніх педагогів.

План лекції

1. Предмет та об'єкт курсу «Релігієзнавства».
2. Структура курсу та його основні методи.
3. Цілі, завдання та практичне значення курсу «Релігієзнавство» для студентів педагогічних вузів.

Література:

1. Дулуман С.К. Релігієзнавство як наука і навчальна дисципліна // Людина і світ. -1992.-№ 9- 10.
2. Кимелев Ю.А. Современная западная философия религии. - М, 1989.
3. Мак-Гранд А. Введение в христианское богословие. - Одесса, 1998.
4. Мизов Н. Религиознание: Система и сущность. - София, 1977.
5. Михаил, архиепископ. Введение в основное богословие. - М., 1995.
6. О'Коллинз. Фундаментальная теология. - СПб., 1993.
7. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. - К., 1996.
8. Угринович Д.М. Введение в религиоведение.-М., 1985.
9. Яблоков И.Н. Религиоведение. - М., 1998.

Лекція 2. Релігія як суспільне явище і складова частина духовної культури

Релігія як предмет дослідження. Поняття і сутність релігії. Богословсько-теологічне дослідження релігії. Наукові дослідження релігії. Релігія як специфічна форма суспільної свідомості.

Рівні релігійної свідомості: релігійна психологія і релігійна ідеологія, структура та елементи релігії.

Соціальні, гносеологічні, онтологічні та психологічні витoki релігії. Соціологія, філософія та психологія релігії.

Головні соціальні функції релігії: компенсаційна, світоглядна, регулятивна, комунікативна, культуроформуєча, терапевтична, інтегративна та інші.

Основні теорії походження релігії .

Теологічно-філософські: традиціоналістська, теїстична, концепція вроджених ідей, богословський раціоналізм, містична, православно-академічна. Науково-філософські: політико-державна, міфологічна, натуралістична, анімістична, магічна, соціологічна теорія Дюркгейма, психологічна теорія Фрейда., та інші.

План

1. Поняття та сутність релігії.
2. Релігія, як специфічна форма суспільної свідомості.
3. Соціальні, гносеологічні та психологічні корені релігії. Соціологія, філософія та психологія релігії.
4. Соціальні функції релігії та її роль у житті суспільства.
5. Теологічно-філософські та науково-філософські концепції походження релігії.

Література

1. Кимелев Ю. Современная западная философия религии. - М., 1989.
2. Кимелев Ю. Философия религии. - М., 1998.
3. Классики мирового религиоведения. -М., 1996.
4. Литл Брюс. Религиозная эпистемология. - Симферополь, 1996.
5. Лобовик Б.О. Религиозное сознание и его особенности. - К., 1986.
6. Мистика. Религия. Наука. -М., 1998.
7. Олдак П.Г. Теогносеология: мировосприятие в рамках единения науки и веры. - Новосибирск, 1994.
8. Религия и общество. Хрестоматия. - М., 1996.
9. Свободомыслие и атеизм в древности, средние века и эпоху Возрождения. - М., 1986.
10. Тиллих П. Систематическое богословие. - СПб, 1998.
11. Угринович Д.М. Психология религии. М., 1986.

Лекція 3. Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні

Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії. "Свобода совісті" і "свобода релігії" їх взаємозв'язок і відмінність. Поняття "релігійна організація". Свобода совісті як соціальна цінність. Принцип свободи совісті як соціальна цінність. Принцип свободи совісті в історичному аспекті.

Основоположні принципи релігійної свободи в міжнародно-правових документах:

- Загальні положення Декларації прав людини, прийнятій ООН у 1948 р.;
- Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р.
- Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 р.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.). Положення про свободу совісті в конституціях європейських країн. Нормативно-правові основи забезпечення релігійної свободи в Україні.

План лекції

1. Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії.
2. Особливості українського закону про свободу совісті та релігійні організації.

Література

1. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення. — К., 1994.
2. Закон Української РСР від 23 квітня 1991 р. № 987. XII "Про свободу совісті та релігійні організації" // Відомості Верховної Ради України. — № 20. — Ст. 277.
3. Закон України від 23 грудня 1992 р. "Про внесення доповнень і змін до Закону УРСР "Про свободу совісті та релігійні організації" // Голос України. — 1994. — 12 січ.
4. История атеизма и свободомыслия в Европе. — М., 1986.
5. Клочков В. В. Религия, государство, право. — М., 1988.
6. Коник В. П. Свобода совести и ее лжезащитники. — М., 1986.
7. Конституція України. — К., 1996.
8. Рене Д. Основные правовые системы современности. — М., 1988.

9. Релігійна свобода: історичне підґрунття, правові основи і реалії сьогодення. — К., 1998.

10. Религия и права человека. На пути к свободе совести. — М., 1996.

11. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. — К., 1996.

12. Французские материалисты XVIII века об атеизме, религии и церкви. — М., 1977.

Лекція 4. Первісні, етнічно-державні та національні релігії

Первісні вірування є першою історичною формою релігії і найдовшою за часом існування, найскладнішою для дослідження.

Дослідники розділяють первісні релігії на ранні і пізні. До ранніх або первісних культів відносяться магія, фетишизм, анімізм, тотемізм, аніматизм. До пізніх відносяться родоплемінні культури: землеробські, скотарські, тотемістичні, культури вождів, культ померлих, шаманізм. Для пізніх родоплемінних релігій характерним є поява професійних служителів релігійних культів - жреців, шаманів.

На зміну первісним релігійним комплексам приходять етнічно-державні релігії, які функціонують в межах певних етносів (народів) і в межах конкретних держав. Ці релігії в своїх назвах і відображають ознаки певних етносів і держав. Обов'язковим для цих релігій є новий тип об'єднання людей - громадянські общини, які консолідується у формі держави.

Загальна характеристика етнічно-державних релігій стародавніх цивілізацій: Єгипет, Стародавня Індія і Китай, Месопотамія, Стародавня Персія. Греція та Рим.

Історичне підґрунття виникнення етнічно-державних релігій. Однією з особливостей духовної історії народів світу є те, що кожний з них на давньому етапі своєї історії витворив свою специфічну релігійну систему. Історію етнічно-державних релігій умовно можна поділити на два періоди: ранні етнічно-державні релігії, сучасні етнічно-державні або національні релігії. До першого періоду відносяться давньогерманська, давньогрецька,

давньоєгипетська, давньоіндійська, давньокитайська, давньоримська, давньоіранська та інші давньодержавні релігії. До сучасного періоду розвитку етнічно-державних релігій відносяться національні релігії Китаю (конфуціанство, даосизм), Індії (індуїзм, сікхізм, ...джаянізм), Японії (синтоїзм) та іудаїзм.

План лекції

1. Первісні релігійні вірування:
 - а) ранні (первісні культу);
 - б) пізні (родоплемінні культу).
2. Народні та етнічні релігії.
3. Етнічно-державні або національні релігії:
 - а) ранні;
 - б) сучасні (Індія, Китай, Японія, іудаїзм).

Література

1. Васильєв Л.С. История религий Востока. - М, 1988.
2. Иллюстрированная история религий. В 2-х томах. - М., 1992.
3. Історія релігій в Україні. - К., 1999.
4. Кривелєв І.А. История религий. В 7-й томах. - М., 1985.
5. Мень А. История религий. В 7-й томах. - М., 1991-1992.
6. Миркина З., Померанц Г. Великие религии мира. - М., 1995.
7. Малєб М. Религии человечества. - М. - СПб., 1997.
8. Релігієзнавчий словник. - К., 1996.
9. Токарев С. Ранние формы религий. - М., 1990.
10. Филипович Л.О. Етнологія релігій. - К., 2000.

Лекція 5. Історія світових релігій

Світовими є релігії які долають етнонаціональні обмеженості й постають доступними для сприймання будь-якої людини. До них відносяться буддизм, християнство та іслам. Загальна характеристика цих світових релігій. Всі ці

світові релігії генетичне пов'язані з родо-племінними а ще більше етнічно-національними релігіями. Проте вони істотно відрізняються від них. Якщо становлення національних релігій відображає процес утворення незалежних держав, яким ці релігії слугували ідеологічним підґрунтям, то формування світових релігій відбувається за умов розбудови "світових імперій", як їх доповнення. На їх змісті позначилася специфіка способу життя народів великих географічних регіонів. Так буддизм сформувався на територіях індостанського півострова, християнство на теренах Римської імперії, іслам виник на Аравійському півострові, який населяли різні племена і народи.

Історія виникнення буддизму, сутність його віровчення і культу, основні напрямки.

Історія виникнення ісламу, сутність віровчення і культу, основні його течії та їх характеристика.

План лекції

1. Особливості світових релігій та їх загальна характеристика.
2. Буддизм: історія його виникнення, сутність віровчення та культу, основні напрямки.
3. Іслам: історія його виникнення. Сутність віровчення та культу, основні напрямки.

Література:

1. Васильєв Л. История религий Востока.- М.,1999
4. Ислам : происхождение, история, современность.-М, 1984
5. Ислам. Энциклопедический словарь,-М.,-1991
6. Кривелев И. История религии: Очерки в 2-х т.- М.,1986
7. Кочетов А. Буддизм.- М.,1986
8. ЭрикерК. Буддизм.-М.,1999
9. Хмелевский Г. Христианство и религии мира. - М.,1978

Лекція 6. Історія і сучасний стан релігії в Україні

Важливою особливістю генезису українського етносу є те, що територія на якій піднялася його цивілізація, являла собою поле перехрещування культурних, політичних і релігійних впливів між Сходом та Заходом. Все це знайшло своє відображення в релігійній свідомості і українського народу.

Історію релігії в Україні можна умовно поділити на два етапи: дохристиянські вірування та прийняття і поширення християнства. Особливе місце в історії дохристиянських вірувань посідає українське язичництво. Воно включає: 1) релігію племен і народів найдавнішої доби предків українців;

2) релігію східно-слов'янських племен Київської Русі;

3) народно-побутову релігійність;

4) сучасне відродженне язичництва.

Історія прийняття християнства в Україні. Українське християнство: особливості, віхи історії. Боротьба за визнання автокефалії Української Православної Церкви. Церква в Україні в тоталітарну добу, міжцерковні конфлікти з РПУ та шляхи їх подолання. Уніатська (УГКЦ) церква в історії України.

План лекції.

1. Дохристиянські вірування українців та їх характеристика
2. Прийняття і поширення християнства в Україні
3. Українське християнство: особливості, віхи історії
4. Міжконфесійні колізії в Україні: реалії і перспективи.

Література.

1. Власовський І. Нариси історії Української Православної Церкви. В 4-х томах. Нью-Йорк-Київ, 1990.
2. Історія Православної Церкви в Україні. — К., 1997.
3. Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. — К., 1996-2001.
4. Історія церкви та релігійної думки в Україні. В 3-х томах. — К., 1994.
5. Історія релігії в Україні. — К., 1999.

6. Історія Християнської Церкви в Україні. — К., 1992.
7. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. — К., 1993.
8. Пащенко В. Православ'я в Україні. — Полтава, 1997.
9. Релігія в духовному житті українського народу. — К., 1994.
10. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. — Львів, 1995.
11. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Рим-Нью-Йорк. 1965.

Лекція 7. Історичні форми критичного аналізу релігії

Вільнодумство в системі духовної культури. Форми критичного аналізу релігії. Історичні форми вільнодумства.

План лекції.

1. Вільнодумство Стародавнього Світу.
2. Середньовічне вільнодумство.
3. вільнодумство епохи Відродження і ранніх буржуазних революцій.
4. Радикальні форми вільнодумства.
5. Природно-наукове вільнодумство.
6. Сучасні організації вільнодумців.

Література

1. Авиценна. Книга знання // Избр. филос. произведения. — М., 1990.
2. Анаксимандр // Фрагменты ранних греческих философов. — М., 1989. — Ч. 1.
3. Бейль П. II Исторический и критический словарь. -- М., 1968. - Т. 1-2.
4. Бекон Ф. Новый Орган // Сочинения. — М., 1972. — Т. 2.
5. Бокканчо Дж. Декамерон. — М., 1980.
6. Бруно Дж. О бесконечности Вселенной и мира. — М., 1936.
7. Ван Чун II Антология мировой философии. — М., 1969. — Т. 1.
8. Вольтер. Философские произведения. — М., 1988.
9. Гельвеции К. Об уме // Сочинения. — М., 1974. — Т. 1.

10. Гераклит // Фрагменты ранних греческих философов. — М., 1989. — Ч. 1.
11. Герцен А. Письма об изучении природы // Сочинения. — М., 1985. — Т. 1.
12. Энгельс Ф. Аити Дюринг // Сочинения. — Т. 20.
13. Энгельс Ф. К истории первоначального христианства // Сочинения. Т. 22.
14. Эпикур // Фрагменты ранних греческих философов. — М., 1989. — Ч. 1.
15. Історія і теорія релігій та вільнодумства. — К., 1996.
16. Коллинз А. Философское исследование человеческой свободы // Английские материалисты XVIII в. — М., 1967. — Т. 2.
17. Коперник Н. Очерк нового механизма мира // Антология мировой литературы. — М., 1970. — Т. 2.
18. Ксенофан Ц Фрагменты ранних греческих философов. — М., 1989. — Ч. 1.
19. Ламетри Ж. Опыт о свободе высказывания мнений. — М., 1983.
20. Ленин А Об отношениях рабочей партии к религии // ПСС. — М., 1967. — Т. 15.
21. Лукиан. Избранное. — М., 1952.
22. Лукреций Кар. О природе вещей. — М.; Л., 1945.
23. Маркс К. К критике гегелевской философии права // Сочинения. — М., 1970. — Т. 1.
24. Мелье Ж. Завещание. — М., 1954.
25. Монтень М. Опыты. — М., Л.; 1960.
26. Ницше Ф. Антихристианин // Сумерки богов. — М., 1990.
27. Рассел Б. Почему я не христианин. — М., 1987.
28. Свободомыслие и атеизм в древности, средние века и в эпоху Возрождения. — М., 1986.
29. Спиноза Б. Богословско-политический трактат. — М., 1968.
30. Стоун И. Происхождение. — М., 1985.

31. Тейяр де Шарден. Феномен человека. — М., 1980.
32. Фалес// Фрагменты ранних греческих философов. -- М., 1989. - Ч. 1.
33. Фейербах Л. Сущность христианства // Избр. филос. произведения. — М., 1955. — Т. 2.
34. Флоренский П. Столп и утверждение истины. — М., 1990.
35. Чернышевский Н. Суеверия и правши мошки // Сочинения. — М., 1986. — Т. 1.
36. Штраус Д. Жизнь Иисуса. - М., 1992.

Семинарське заняття 1. Буддизм як світова релігія

План

1. Поняття світової релігії
2. Буддійське віровчення і пантеон. Будда.
3. Релігійний культ і релігійна організація буддизму.
4. Поширення буддизму. Основні напрямки в буддизмі.

Література

1. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство — К., 2002.
2. Кочетов А. Буддизм.- М., 1986
3. Кривелев И. История религии: Очерки в 2-х т.- М., 1986
4. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. — М., 1986.
5. Филипович Л.О. Етнологія релігій. - К., 2000.
6. Элиадэ М. Очерки сравнительного религиоведения. — М., 1999.
7. Эрикер К. Буддизм.-М., 1999

Семинарське заняття 2. Християнство: виникнення та еволюція

План

1. Виникнення організаційне оформлення християнства.
2. Особливості віровчення, культу й церковної організації православ'я.
3. Особливості віровчення, культу та церковної організації католицизму.

4. Віровчення і культ протестантських віровчень.

Література

1. Історія і теорія релігій та вільнодумства. — К., 1996.
2. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство — К., 2002.
3. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. — М., 1986.
4. Фейербах Л. Сущность христианства // Избр. филос. произведения. — М., 1955. — Т. 2.
5. Филипович Л.О. Етнологія релігій. - К., 2000.
6. Элиадэ М. Очерки сравнительного религиоведения. — М., 1999.
7. Энгельс Ф. К истории первоначального христианства // Сочинения. Т. 22.

Семінарське заняття 3. Іслам як світова релігія

План

1. Загальна характеристика ісламу. Пророк Мухаммад.
2. Основні положення віровчення ісламу. Коран.
3. "Стовпи" культової практики ісламу. Шаріат.
4. Особливості релігійної організації. Основні течії в ісламі.

Література

1. Васильев Л. История религий Востока.- М., 1999
2. Ислам: происхождение, история, современность. - М, 1984
3. Ислам. Энциклопедический словарь - М., - 1991
4. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство — К., 2002.
5. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. — М., 1986.
6. Филипович Л.О. Етнологія релігій. - К., 2000.
7. Элиадэ М. Очерки сравнительного религиоведения. — М., 1999.

10,11. Релігія і сучасність (4 години)

Кризові явища в сучасному релігійному житті. Політизація релігії. Еволюція соціально - політичних орієнтацій і діяльності релігійних організацій, глобальні проблеми сучасності в їх релігійному витлумаченні і розв'язанні. Міжконфесійні відносини у світі. Проблема християнського екуменізму. Природа громадянської релігії.

Пошук шляхів і форм оновлення. Інтеграція теології і західної філософської та соціальної думки. Концепція синтезу науки і релігії в сучасному богослов'ї. Церква і культура: "обновленські" спроби здолати розрив.

Теоретичні та методологічні проблеми дослідження новітніх релігійних течій. Причини появи новітніх релігійних течій. Перспективи неорелігій.

Секуляризація і секулярні процеси сучасності. Натуралістичні міфи феномен нової біля релігійної свідомості.

Етноконфесійна ситуація в Україні. Міжцерковні та внутрішньо конфесійні відносини. Релігійний чинник в контексті політичного життя в Україні. Законодавче закріплення свободи совісті в нашій державі.

План лекції

1. Релігія в сучасному світі.
2. Християнство в контексті сучасності.
3. Новітні релігійні течії.
4. Релігія і Церква в незалежній Україні.